"ثت ← ت : حديثِ تَعجَبون ← حد يتّعجبون"
"جت ← ت : ذيِ المعارجِ تَعرج ← ذيِ المعارِتَّعرج"
(en-Necm 53/59; el-Meâric 70/3-4; diğer örnekler için bk. el-Bakara 2/256; Âl-i İmrân 3/152; el-Mülk 67/3; el-Mâide 5/28).

Arap dilinde tâ harfi ṣ, ḫ, d, ẕ, r, z, s, ş, ṣ, ż, ṭ, ʿ, f, ḳ, k, l, m, n, h, v, y harfleriyle lugavî ibdâle girerek çok sayıda eş anlamlı veya yakın anlamlı kelimenin ortaya çıkmasını sağlamıştır. T/Ṣ: tevb / ṣevb (geri dönmek); T/Ḫ: metn / meḫn (cimâ etmek); T/D: celt / celd (vurmak); T/Ẕ: hett / heẕẕ (söylemek); T/R: ṣatʿ / ṣarʿ (yere yıkmak); T/Z: naḥîte / naḥîze (tabiat, asıl); T/S: tûs / sûs (öz); T/Ş: tevḳ / şevḳ (can atmak); T/Ṣ: lıṣt / lıṣṣ (hırsız); T/Ż: terḥ / żarḥ (yarmak); T/Ṭ: ġatt / ġaṭṭ (batırmak); T/ʿ: nevt / nevʿ (sallanmak); T/F: maḥtid / maḥfid (asıl); T/Ḳ: sebt / sebḳ (geçmek); T/K: ʿıtr / ʿıkr (asıl); T/L: ateh / aleh (delilik), T/M: teaṣ / meaṣ (ağrımak); T/N: atş / anş (eğmek), T/H: tibriye / hibriye (konak); T/V: tükele / vükele (kaygısız); T/Y: terbît / terbiye (eğitmek).

BİBLİYOGRAFYA :

Halîl b. Ahmed, *el-Ḥurûf* (nşr. Ramazan Abdüttevvâb), Kahire 1969, s. 28, 34; Sîbeveyhi, *el-Kitâb* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1403/1983, III, 228, 464, 554; IV, 239, 240, 433; İbnü's-Serrâc, *el-Uṣûl fi'n-naḥv* (nşr. Abdülhüseyin el-Fetlî), Beyrut 1405/1985, III, 206-207, 269-272, 400, 422-423, 432-434; Ebü'l-Kāsım ez-Zeccâcî, *el-İbdâl ve'l-muʿâḳabe ve'n-neẕâ'ir* (nşr. İzzeddin et-Tenûhî), Dımaşk 1381/1962, s. 40-43, 54-56; Ebü't-Tayyib el-Lugavî, *Kitâbü'l-İbdâl* (nşr. İzzeddin et-Tenûhî), Dımaşk 1379/1960, I, 94-153; İbn Cinnî, *Sırru ṣınâʿati'l-iʿrâb* (nşr. Hasan Hindâvî), Dımaşk 1405/1985, I, 145-170; İbn Sînâ, *Meḫâricü'l-ḥurûf* (nşr. ve trc. Pervîz Nâtil Hânlerî), Tahran 1333, s. 17-18, 26, 40, 46; Saymerî, *et-Tebṣıra ve't-teẕkire* (nşr. Fethî Ahmed Mustafa Aliyyüddin), Dımaşk 1402/1982, II, 848-859, 939-941; Naim Hâzım Onat, *Arapça'nın Türk Diliyle Kuruluşu,* İstanbul 1944, I, 53, 129, 169, 170, 171, 173-175, 306-307; İbrâhim Enîs, *el-Eṣvâtü'l-luġaviyye,* Kahire, ts. (Mektebetü nehdati Mısr), s. 53, 119-123; Azîze Fevvâl Bâbestî, *el-Muʿcemü'l-mufaṣṣal,* Beyrut 1413/1992, I, 317-326; Hasan Abbas, *Ḫaṣâ'iṣü'l-ḥurûfi'l-ʿArabiyye,* Dımaşk 1998, s. 55-59; F. C. de Blois, "Tā' et Ṭā'", *EI²* (Fr.), X, 1.

İsmail Durmuş

TÂ
(الطاء)

Arap alfabesinin on altıncı harfi.

Ebced tertibinde dokuzuncu sırada yer alan harfin sayı değeri 9'dur. T harfinin haç (†) biçimindeki hiyeroglif şeklinden gelişerek artı işareti (+) biçiminde kesişen iki çizgi şeklini, daha sonra da üst uzantısını yitirerek bugünkü biçimini (T) almış olduğu sanılmaktadır. Arapça'da "ط" harfi de "T"nin ters istikamette gelişmiş biçimine benzemektedir. Fenike, İbrânî ve Ârâmî alfabelerindeki **tet** ve Yunanca'daki **theta** Arapça "ط"ya, Arapça te (ت) ise **tav** ve **tau**ya mukabil gösterilirse de şekil gelişimi ters olmuştur. Arapça'da ṭâ' kelimesi "cinsel ilişkiye düşkün ihtiyar; vadinin aşağı kesimi, düz yer" gibi mânalara gelir (Halîl b. Ahmed, s. 40-41).

"Ṭâ"nın "د" ve "ت" ile paylaştığı mahreç sahası dil ucu ile üst ön dişlerin kökleri olarak belirtilirse de ṭâ kalın (ıtbâk / istiʿlâ) harflerden olduğundan dil ucunun önemli bir kısmı üst damak yüzeyinin ön kısmına doğru kapaklanır. Bu sebeple "ṭâ"nın üst damak sırtı harflerinden olduğu söylenmiştir. İbn Sînâ da bu harflerin mahrecini üst damak sathının önü diye belirlemiş, hepsinin nefesin / havanın tam hapsedilmesinden sonra birden boşalmasıyla meydana geldiğini, ancak "ṭâ"nın telaffuzunda dil ucunun daha fazla kısmıyla ve dil ortasının çukurlaşmasıyla hapsedilme işleminin gerçekleştiğini, âni ve şiddetli bir nefes boşalmasıyla fonemin tamam olduğunu belirtmiş ve iki elin hafif çukurlaşmış avuç içlerinin birbirine çarpılmasından çıkan sese eşdeğer görmüştür (*Meḫâricü'l-ḥurûf,* s. 17, 26, 45).

Başta Sîbeveyhi olmak üzere eski dilci, râvi ve kāriler "ṭâ"yı cehr sıfatıyla bugünkü dâd (ض) fonemine benzer şekilde telaffuz etmişlerse de çağdaş Arap lehçelerinin çoğunda ṭâ (ط) ve tâ (ت) fonemleri birbirine yaklaşmış, birçok yerde aynîleşmiş, bazı yörelerde "ط" "ت"nin kalın şekli olarak telaffuz edilir olmuştur. Günümüzde özellikle Malta ile Doğu Tunus bedevîlerinde tâ (ت) gibi, Güney Arabistan'da dâl (د) gibi telaffuz edilmektedir. "Ṭâ"nın dâd şeklinde telaffuzu diğer Sâmî dillerinde görülmez. Eskilerin "ṭâ"yı "dâd"a benzer şekilde yumuşak ünsüz olarak telaffuz etmesi, cehr ve hems sıfatlarını birbirine karıştırmalarından ziyade bu fonemlerin aslında böyle olabileceği, belki de eski "dâd"ın bugün Iraklılar'ın telaffuz ettiği şekilde seslendirildiği, daha sonra iki sesin geliştiği ve değişime uğradığı, "tâ"nın hems sıfatı kazanarak bugün bilinen "ṭâ"ya (ط) dönüştüğü, "dâd"ın hem mahreci hem de sıfatı hemsten cehre değişerek günümüzde bilinen "dâd"a dönüştüğü belirtilmiştir. İbn Cinnî'nin, "Itbâk (kalınlık) sıfatı olmasaydı ṭâ dâl, sâd da sîn olur, dâd alfabeden kalkardı" sözü bu fonem değişimini teyit etmektedir (İbrâhim Enîs, s. 53-54). San'a dahil Yemen'in geniş bir bölgesinde sesli harflerin önünde veya arasında bulunan "ṭâ"nın "dâd"a benzer şekilde yumuşak ünsüz gibi eski telaffuzu devam etmektedir. Ancak konuşma dillerinin çoğunda aynı pozisyondaki "tâ"nın da (ت) yumuşak ünsüz olarak telaffuzu söz konusudur. Ârâmîce yoluyla Yunanca ve Latince'den Arapça'ya geçen kelimelerdeki "t"ler ṭâ ile (ط), Farsça'dan Arapça'ya yapılan alıntılarda tâ (ت) genellikle ṭâ ile (ط) temsil edilmiştir: Ṭaberistan, Ṭûs, İsṭahr gibi. İran'da Arap alfabesi kullanılmaya başlanınca tâ (ت) olduğu gibi kalmış, ṭâ ise (ط) Arapça kelimeler için tercih edilmiştir. Türk dillerinde genellikle ince ünlüler eşliğinde "ت", kalın ünlüler eşliğinde "ط" kullanılmıştır.

Sîbeveyhi, Benî Temîm'in, sonu "ص، ض، ط، ظ" olan fiillerde mütekellim zamiri "tü"-yü (ت) kalın ses uyumu için "ṭâ"ya (ط) dönüştürdüğünü kaydeder: "فَحصتُ ← فَحصطُ" gibi (*Kitâbü Sîbeveyhi,* IV, 239-240; İbn Cinnî, I, 218). Ayrıca yine ilk harfi "ص، ض، ط، ظ" olan fiiller iftiâl babına nakledilince kalın ses uyumu için tâ (ت) harfi "ṭâ"ya (ط) dönüştürülür: "ضرب ← اِصتبر ← اِصطبر"; "ضَبر ← اِضترب ← اِضطرب" gibi. Gerek eski gerekse yeni ṭâ (ط) sesindeki kalınlık, sertlik, patlama, şiddet, yumuşaklık, zayıflık gibi nitelikler onu içeren Arapça kelimelerin birçoğunda, özellikle onunla başlayan veya son bulan masdarlarda "büyüklük, irilik, yükseklik, genişlik, yarılma, kırılma, yumuşaklık, tazelik, keskin-güzel koku" gibi anlam yansımalarına sebep olduğu tesbit edilmiş, bilhassa ondaki şiddet sıfatı "ʿıṭr, ṭîb, ḫamṭ" gibi keskin-güzel koku ifade eden birçok kelimede kullanılmıştır (Hasan Abbas, s. 119-122).

"Ṭâ"nın (ط) kendine ve "ت، ث، د، ذ، ز، س، ش، ص، ض" harflerine idgamı câiz görülmüştür: "اهبِطْ طالبًا ← اِهبِطّالبًا ← ط ط : ط"، "حُطْ سالمًا ← حُسّالمًا ← س : ط س" gibi.

Ebû Amr b. el-Alâ şu âyetlerde "ṭâ"yı (ط) "tâ"ya (ت) idgam etmiştir:

"لَئن بَسطْتَ ← بَسَتّ" (el-Mâide 5/28); "أَحطْتُ←أَحَتُّ" (Yûsuf 12/80); "فَرَطْتم ← فَرَتُّمْ" (en-Neml 27/22).

Yine Sûsî rivayetine göre Ebû Amr, "وعمِلوا الصّالِحاتِ طُوبَى ← الصالحاطُّوبَى" (er-Raʿd 13/29) âyetinde tâ (ت) harfini "ṭâ"ya (ط), Âsım el-Cahderî şu âyette "ṭâ"yı (ط) "sâd"a (ص) idgam etmiştir: "أنْ يُصْلحا ← أنْ يُصَّلحا ← أنْ يُصْطَلحا" (Sîbeveyhi, IV, 460; Saymerî, II, 954).

Arap sözlük biliminde tâ fonemi t, c, ḥ, d, ẕ, ş, ṣ, ż, ẓ, ġ, f, ḳ, k, l, m, v harfleriyle değişim ve dönüşüme girerek eş anlamlı veya yakın anlamlı birçok sesteş kelimenin doğmasına imkân vermiştir: T/Ṭ: mett / maṭṭ (uzatmak); C/Ṭ: cümûḥ / ṭumûḥ (serkeşlik etmek); Ḥ/Ṭ: celmeḥa / celmeṭa (tıraş etmek); D/Ṭ: daḥv / ṭaḥv (yaymak); Ẕ / Ṭ: vaḳẕ / vaḳṭ (vurmak); Ş/Ṭ: şemḥ / ṭamḥ (büyüklenmek); Ṣ/Ṭ: faṣm / faṭm (kesmek), kaṣṣ / ḳaṭṭ (kesmek); Ż/Ṭ: ḳarż / ḳarṭ (kesmek); Ẓ/Ṭ: meşaẓ / meşaṭ (el sertleşmek); Ġ/Ṭ: ġufüvv / ṭufüvv (su üzerinde batmadan durmak); F/Ṭ: ifrâr / iṭrâr (kesmek); Ḳ/ Ṭ: misḳa' / misṭa' (beliğ); K/Ṭ: kûfân / ṭû-fân (gece karanlığı); L/Ṭ: la'z / ṭa'z (cima etmek); M/Ṭ: naḥm / naḥṭ (hırıltı); V/Ṭ: maṭv / maṭṭ (uzatmak).

BİBLİYOGRAFYA :

Halîl b. Ahmed, *el-Ḥurûf* (nşr. Ramazan Abdüttevvâb, *Şelâşetü kütüb fi'l-ḥurûf* içinde), Kahire 1402/1982, s. 40-41; a.mlf., *el-Ḥurûf ve'l-edevât* (nşr. Hâdî Hasan Hammûdî), London 1428/2007, s. 79, 80, 195, 197, 198, 201; Sîbeveyhi, *Kitâbü Sîbeveyhi* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1402/1982, III, 228, 464, 554; IV, 239-240, 433, 460; İbnü's-Serrâc, *el-Uṣûl* (nşr. Abdülhüseyin el-Fetlî), Beyrut 1405/1985, III, 271-272; Ebü'l-Kāsım ez-Zeccâcî, *el-İbdâl ve'l-muʿâḳabe ve'n-neẓâ'ir* (nşr. İzzeddin et-Tenûhî), Dımaşk 1381/1962, s. 40, 43, 44; Ebü't-Tayyib el-Lugavî, *Kitâbü'l-İbdâl* (nşr. İzzeddin et-Tenûhî), Dımaşk 1379-80/1960-61, I, 126-134, 291, 372-378; II, 282-293; İbn Cinnî, *Ṣırru ṣınâʿati'l-iʿrâb* (nşr. Hasan Hindâvî), Dımaşk 1405/1985, I, 217-226; İbn Sînâ, *Meḫâricü'l-ḥurûf* (nşr. ve trc. Pervîz Nâtil Hânlerî), Tahran 1333, s. 17, 26, 40, 45; Saymerî, *et-Tebṣıra ve't-tezkire* (nşr. Fethî Ahmed Mustafa Aliyyüddin), Dımaşk 1402/1982, II, 855-856, 954; Naim Hâzım Onat, *Arapçanın Türk Diliyle Kuruluşu,* İstanbul 1944, I, 129, 171-172, 173, 187-190, 213, 257-258; Hasan Abbas, *Ḫaṣâ'iṣü'l-ḥurûfi'l-ʿArabiyye ve meʿânîhâ,* Dımaşk 1998, s. 119-122; İbrâhim Enîs, *el-Eṣvâtü'l-luġaviyye,* Kahire, ts. (Mektebetü nehdati Mısr), s. 53-54, 123; F. C. de Blois, "Ṭâ' et Ṭâ'", *EI²* (Fr.), X, 1.

İsmail Durmuş

TÂ HÂ
(طه)

Tâhâ sûresinin başında bulunan ve kendi adlarıyla okunan harfler

(bk. HURÛF-ı MUKATTAA).

TÂ SÎN
(طس)

Neml sûresinin başında bulunan ve kendi adlarıyla okunan harfler

(bk. HURÛF-ı MUKATTAA).

TÂ SÎN MÎM
(طسم)

Şuarâ ve Kasas sûrelerinin başında bulunan ve kendi adlarıyla okunan harfler

(bk. HURÛF-ı MUKATTAA).

TAABBÜDİYYÂT
(التعبّديّات)

Ta'lîle elverişli olmayıp sırf Allah'a itaat ve teslimiyet anlayışıyla uyulan hükümler anlamında fıkıh usulü terimi

(bk. İLLET; TA'LÎL).

TAADDÎ
(التعدّي)

Allah'ın kulları için belirlediği sınırları aşmak anlamında bir Kur'an terimi.

Sözlükte "hızlı koşmak, sınırı aşmak, tecavüz etmek" anlamındaki **adv** kökünden türeyen **taaddî** terim olarak, advin "hedefine ulaştığı halde hızını kesemeyen kimsenin daha ileri noktalara gitmesi" mânasından hareketle ölçüyü ve sınırı aşmayı, taşkınlık yapmayı, haklılık sınırını geçmeyi, başkalarına saldırmayı ifade eder. Dargınlık ve anlaşmazlığın kin, nefret ve silâhlı çatışmaya vardırılmasına **adâvet** ve **udvân**, bu tutum içinde olana **adüv** denir (Râgıb el İsfahânî, *el-Müfredât,* "ʿadv" md.; *Lisânü'l-ʿArab,* "ʿadv" md.). Haddi aşmak ve özellikle Allah'ın kulları için belirlediği sınırları (hudûdullah) tecavüz etmek "ilâhî emirleri çiğnemek" mânasına gelir. Taaddînin "aşırılık ve taşkınlık" anlamından dolayı Kur'an'daki **gulüv**, **isrâf**, **tuğyân** ve **zulm** (bir şeyi yerli yerine koymamak, bir hakka tecavüzde bulunmak) terimiyle bağlantısı vardır.

Kur'ân-ı Kerîm'de taaddînin aynı kökten eş anlamlısı olan **i'tidâ** daha çok geçmektedir (M. F. Abdülbâkī, *el-Muʿcem,* "ʿadv" md.). Çeşitli âyetlerde Allah'ın sınırlarına riayet edilmesi, buyruk ve yasaklarına uyulması emredilip bu sınırlara yaklaşılması yasaklanırken (el-Bakara 2/187) bu sınırları korumanın müminlerin bir özelliği olduğu vurgulanır (et-Tevbe 9/112). Öte yandan insan ilişkilerine ve özellikle aile hukukuna dair yasaklar açıklandıktan sonra, "İşte bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır, onları aşmayın. Artık kim Allah'ın sınırlarını aşarsa onlar zalimlerin ta kendileridir" buyurularak (el-Bakara 2/229) bu sınırları çiğnemenin zulümle eşdeğer olduğu ifade edilmektedir. Allah'ın belirlediği sınırları aşanlar Kur'an'da **mu'tedî** kelimesiyle ifade edilir. Allah haddi aşanları sevmez (el-Bakara 2/190; el-Mâide 5/87); çünkü onlar ahidlerini her fırsatta bozarlar, müminlere galip geldiklerinde bir yakınlık ve anlaşma gözetmezler, ikiyüzlü ve bozguncudurlar; Allah'ın âyetlerini az bir paha karşılığında satıp insanları doğru yoldan saptırırlar (et-Tevbe 9/7-10); hesap gününü yalan sayanlar da onlardır (el-Mutaffifîn 83/12). Haddi aşanlar kendi arzularına şuursuzca uyarlar; fakat Allah haddi aşanları çok iyi bildiği gibi (el-En'âm 6/119) onları içinde sürekli kalacakları, elem verici bir azabın bulunduğu cehenneme koyacaktır (en-Nisâ 4/14). Taaddî ile aynı kökten gelen kelimeler hadislerde de "haddi aşmak, zulmetmek, saldırmak" anlamında geçer (Wensinck, *el-Muʿcem,* "ʿadv" md.). Haddi aşma bazı ibadet şekilleri için de söz konusudur. Hz. Peygamber dua ederken ses tonunu yükseltme, peygamber olmayı arzulama, kâfir olarak ölen birinin cennete girmesini isteme gibi sünnetullaha aykırı taleplerde bulunmanın (*Müsned,* I, 172, 183; İbn Mâce, "Duʿâ'", 12), yine abdest alırken gereğinden çok titizlik göstererek organları üçten fazla yıkamanın (Nesâî, "Ṭahâret", 104) haddi aşma sayıldığını belirtmiştir.

Allah Teâlâ, en güzel şekilde yarattığı insanoğlunun bu üstünlüğünü koruyup sürdürebilmesi için uyulması gereken kurallar koymuş, aşılmaması gereken sınırlar belirlemiştir. Bunların ihlâl edilmesi haddi aşmaktır. Bu tutum ısrarla devam ettirilirse istekler ve düşünceler değişir, insanın fıtratı bozulur ve sonunda insanı insanlık çizgisinde tutan değer ölçüleri altüst olur. İsrâiloğulları ilâhî sınırları aşıp cumartesi yasağını çiğnedikleri, aşırılık ve taşkınlıklarını sürdürüp peygamberlerini bile öldürecek boyutlara vardırdıkları için ilâhî lânete ve gazaba uğratılmışlardır (el-Bakara 2/65; Taberî, II, 167-173; İbn Kesîr, I, 150-152; Elmalılı, I, 378). İslâmiyet, Allah'ın emir ve yasaklarını ihlâl etmenin bütün toplumu etkileyecek olumsuz sonuçlarını önlemek için emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker prensibi çerçevesinde bireylere sorumluluk yüklemektedir. Hz. Peygamber, Cenâb-ı Hakk'ın koyduğu sınırları gözeten ve gözetmeyen kimseleri aynı gemide yolculuk yapanlara benzeterek alt kattakilerin su ihtiyacını karşılamak için